

**არაბულ-სპარსული წარმოშობის რამდენიმე ლექსიკური
ერთეულისათვის ხევსურულ დიალექტში
(ალექსი ჭინჭარაულის
„ხევსურული ლექსიკონის მიხედვით“)**

**On Several Lexical Units of Arabic-Persian Origin
in the Khevsurian Dialect
(Based on Aleksi Chincharauli's „Dictionary
of the Khevsurian Dialect“)**

სოფიო იმედაძე

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველო, ქუთაისი

მაია შიშინაშვილი

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
საქართველო, ქუთაისი

Sopio Imedadze

Akaki Tsereteli State University
Georgia, Kutaisi

Maia Shishinashvili

Akaki Tsereteli State University
Georgia, Kutaisi

აბსტრაქტი

სტატიაში სტატიაში მიმოხილულია ხევსურულ დიალექტში დამკვიდრებული არაბულ-სპარსული წარმოშობის ლექსიკური ერთეულები, რომლებიც დაფიქსირებულია ალექსი ჭინჭარაულის „ხევსურული დიალექტის ლექსიკონში“. ნაჩვენებია, რომ ქართული ენა ისტორიულად აქტიურად ივსებოდა აღმოსავლური ლექსიკით, რომელიც სხვადასხვა გზით – წერილობითი და ზეპირი კონტაქტების შედეგად – შემოდიოდა და ნაწილობრივ სალიტერატურო ენაში მკვიდრდებოდა, ნაწილობრივ კი დიალექტებსა და ჟარგონებში ინახებოდა.

კვლევაში გაანალიზებულია კონკრეტული სიტყვები (მაგ., ალამი, ბარდიბარი, დაზარნიშული, დუქარდი, ზერდაგი, თამამად, მათარა, ურუმი, ჯაათი), მათი ეტიმოლოგია, მნიშვნელობა და ფონეტიკურ-სემანტიკური ცვლილებები. თითოეული ერთეული შედარებულია არაბულ

და სპარსულ შესაბამის ფორმებთან, ასევე, ქართულ სალიტერატურო და კილოებრივ მონაცემებთან. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა ბგერით ტრანსფორმაციებს (მაგ., არაბული ბგერების დაკარგვა ან ადაპტაცია ქართულში) და სემანტიკურ გადანაცვლებებს, რომლებიც სიტყვათა ქართულ ენაში დამკვიდრების პროცესში მოხდა.

კვლევის შედეგად დასტურდება, რომ ხევსურულ დიალექტში არსებული არაბულ-სპარსული ლექსიკა უმეტესად შემოსული ამინიშაური ცვლილებებით და ძირითადად სახელთა სახითაა წარმოდგენილი. ამასთან, გვხვდება ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც ნასესხები ძირები ქართულ სიტყვაწარმოებით მოდელელებში ერთვება და წარმოქმნის ზმნებსა და ნაზმნარ ფორმებს. ეს ფაქტი ადასტურებს უცხოური ლექსიკის ორგანულ ინტეგრაციას ქართულ ენაში და მის აქტიურ ფუნქციონირებას დიალექტურ სისტემაში.

საკვანძო სიტყვები: ხევსურული დიალექტი, არაბული ლექსიკა, სპარსული ლექსიკა.

ABSTRACT

The article surveys lexical units of Arabic-Persian origin that have become established in the Khevsurian dialect and that are recorded in Aleksī Chinch'auruli's Dictionary of the Khevsurian Dialect. It is shown that the Georgian language was historically enriched, in an ongoing and active manner, by Eastern vocabulary, which entered by various routes – through both written and oral contacts – and became established in part in the literary language, while in part being preserved within the dialects and jargons.

The study analyzes specific words (e.g., **alami**, **bardibari**, **dazarnishuli**, **dukardi**, **zerdagi**, **tamamad**, **matara**, **urumi**, **jaati**), examining their etymology, meaning, and phonetic-semantic changes. Each unit is compared with its corresponding Arabic and Persian forms, as well as with data from the Georgian literary language and its dialects. Particular attention is devoted to sound transformations (e.g., the loss or adaptation of Arabic sounds in Georgian) and to the semantic shifts that occurred in the process of these words becoming established in the Georgian language.

The results of the study confirm that the Arabic-Persian vocabulary present in the Khevsurian dialect has, for the most part, entered with minimal changes and is represented chiefly in the form of nouns. At the same time, there are also instances in which borrowed roots are incorporated into Georgian word-formation models, giving rise to verbs and verbal derivatives. This fact confirms the organic integration of foreign vocabulary into the Georgian language and its active functioning within the dialectal system.

Keywords: Khevsurian dialect, Arabic vocabulary, Persian vocabulary.

შესავალი

ქართულ ენაში საუკუნეების განმავლობაში დიდი რაოდენობით შემოვიდა აღმოსავლური, კერძოდ, არაბულ-სპარსული ლექსიკა. ნასესხობების დამკვიდრება ქართულში ხდებოდა როგორც წერილობითი, ასევე ზეპირი გზით. ამ ლექსიკის „ნაწილმა სალიტერატურო ენისკენ გაიკაფა გზა, ნაწილი ცალკეული კილო-კავებისა და ჟარგონის საკუთრება გახდა, ხოლო ნაწილი ქართული ენის ლექსიკური ფონდის არქივს ჩაბარდა“ (ბართაია 2014: 257).

სტატიაში განხილული მასალა წარმოადგენს ხევსურულ მეტყველებაში დამკვიდრებულ არაბულ-სპარსულ ლექსიკას, რომელიც მოცემულია ალექსი ჭინჭარაულის „ხევსურული დიალექტის ლექსიკონში“. რა თქმა უნდა, ასეთი ლექსიკის რიცხვი რეალურად ბევრად უფრო მეტია, მაგრამ ამჯერად ჩვენ შევჩერდით მხოლოდ იმ ნაწილზე, რომელთაც ლექსიკონის ავტორის მიერ აქვთ მითითება: „არაბული“ ან „სპარსული“.

კვლევის მეთოდები

ჩვენი კვლევა ეფუძნება თვისებრივ მიდგომას და იყენებს აღწერით, შედარებით და ეტიმოლოგიურ ანალიზს ხევსურულ დიალექტში დამკვიდრებული არაბულ-სპარსული ლექსიკის შესასწავლად. კვლევის მიზანია არაბულ-სპარსული წარმოშობის ლექსიკური ერთეულების იდენტიფიცირება, მათი წარმომავლობის, ფონეტიკური, მორფოლოგიური და სემანტიკური ტრანსფორმაციების დადგენა, აგრეთვე ხევსურულ დიალექტში ადაპტაციის თავისებურებების გამოვლენა.

საკვლევი მასალის ანალიზის პროცესში გამოყენებულია დოკუმენტური კვლევის მეთოდი. კვლევის ძირითად წყაროს წარმოადგენს ალექსი ჭინჭარაულის „ხევსურული დიალექტის ლექსიკონი“ (2005). თითოეული ლექსიკური ერთეული განხილულია ისტორიულ-ეტიმოლოგიური და შედარებითი ლინგვისტიკის პრინციპების საფუძველზე. მათი წარმომავლობის დასადგენად მონაცემები შედარებულია ქართული ენის განმარტებით, დიალექტოლოგიურ, ისტორიულ, მეგრულ-ქართულ, ეთნოგრაფიულ, არაბულ-ინგლისურ, სპარსულ-რუსულ და სპარსულ განმარტებით ლექსიკონებში წარმოდგენილ მასალასთან. პარალელურად გაანალიზებულია სიტყვათა ფონეტიკური ცვლილებები, ბგერათშესატყვისობები, მორფოლოგიური ადაპტაცია და სემანტიკური განვითარება, მათი ინტეგრაციის ხარისხი ქართულ სალიტერატურო ენასა და ხევსურულ დიალექტში.

სინქრონული ანალიზი ემსახურება ხევსურულ დიალექტში სიტყვების თანამედროვე ფუნქციონირების აღწერას, ხოლო დიაქრონული ანალიზი საშუალებას იძლევა, დადგინდეს მათი ისტორიული განვითარების გზა არაბული და სპარსული ენებიდან ქართულ ენამდე, მათ შორის შუამავალი ენების (ძირითადად სპარსულისა და თურქულის) შესაძლო როლი.

მსჯელობა

ალამ-ი (არაბ. *عالم* „ქვეყანა“) ბევრი. ყმაწვილიც თოფსა გააგდებდაო, – ალამ დაღლაღეს ჭარავანსაო (ხევს. თავისებ. 421, 22) (შდრ. საბა: ულამი). ალამდუნია (თურქ. *ულამ* „ჯგუფი“) ძალიან ბევრი, აუარებელი. ალამდუნია ხალხ შაიყარ (შდრ. ფშ.: ალამდუნია). აგრეთვე: ალანდულია, ალანდუნია (ჭინჭარაული 2005: 28).

ულამი: მრავალ-ტვირთული, გრძლად მომავალი ZAB (საბა 1993: 160).
ულამი: ნადი, მამითადი. ◊ ქარავანი (ელერდაშვილი 2006).

ლეინის ლექსიკონის მიხედვით, **عالم** ნივთიერებათა სიმრავლეს ნიშნავს (Lane 1865-1893: 2141).

عالم ('ულამ) სამყარო, მსოფლიო, ქვეყნიერება (Рубинчик 1964).

عالم ('ულამ) [არაბ.] სამყარო და ყველაფერი, რაც მასში არსებობს (Moin 1375).

[არაბ.] სამყარო და მასში არსებული ყველა ქმნილება (Dehkhoda 1342).

თანამედროვე სპარსულ ენაში აქტიურად გამოიყენება სასაუბრო ფორმა: **عالم به عالم** // **عالم يك عالم** (ალამ/ალამე) ძალიან ბევრი, მრავალრიცხოვანი (Sarvat... 1377: 556).

არაბული ფარინგალური მჟღერი **ع** (') ქართულში შესაბამისი ბგერის არარსებობის გამო იკარგება სამივე პოზიციაში. ამ შემთხვევაშიც თავკიდური თანხმოვანი დაკარგულია (შდრ.: არ. 'შეყ -> ქართ. აშიკი, არ. 'არაბ -> ქართ. არაბი).

ბარდიბარ (სპ. *bārabār*) სწორად, თანაბრად, – ბარიბარ (შდრ. ქართლ. შ. დიდ., ნ. კეცხ, პ. ხუბ.: ბარდაბარი, ფშ.: ბარდაბარ, ა. ყაზბ. შ. დიდ.: ბარიბარში, შ. ნიჟარ.: ბარდაბერ) (ჭინჭარაული 2005: 88).

ბარიბარ ბარიბარ, ბარიბარში – ზმნს. თანაბრად, თანასწორად, ტოლ-ტოლად. ჭირსა და ლხინში ბარიბარ გამოდიან (კ. ლორთქ.). ბარიბარში (ბარიბარსა) ვართ, ერთმანეთისა არაფერი გვმართებს, გავსწორდით (იტყვიან გაბრა-გაქვითვისას). ბარი-ბარში, თოხი ტარში (ანდაზა) (ქეგლ 1950-1964).

ბარდაბარ-ი (ქართლ.) – თანასწორი, თანაბარი, ბარიბარ (დლონტი 1974).

برابر (ბარაბარ) – 1. თანაბარი, იდენტური, ექვივალენტური, სწორი; 2. მოპირდაპირე, თანასწორი (Рубинчик 1964).

ბარ-ა-ბარ – თანასწორი, თანაბარი, ტოლი, ექვივალენტური (Moin 1375).

ბარაბარ – ტოლფარდი, სწორი, ერთნაირი, მოპირისპირე, თანაბარი (Dehkhoda 1342).

ბარდიბარ სპარსული ფუძის **بر** (ბარ „გულმკერდი“) გაორკეცვითაა ნაწარმოები. ქართულში დამკვიდრდა პარალელური ფორმებით: ბარდაბარი // ბარდიბარი (შდრ.: ხანდახან -> ხანდიხან).

დაზარნიშულ-ი (სპ. *Zarnišan*) – მოსევადებული (შდრ. ი. ქეშიკ.: ზარნიში, გ. შარაშ.: მოჯანიშული) (ჭინჭარაული 2005: 262).

დაზარნიშულ-ი (დაზარნიშულისა) – მიმდ. ვნებ. ნამ. რასაც ზარნიში აქვს, რასაც ოქროს სახეები აქვს ჩაჭდობილი სამკაულად (ფარი, ხმალი, ხანჯალი და მისთ.). შვენოდა, ძმობამ, ვაჟკაცსა დაზარნიშული ფარია (ქეგლ 1950-64).

ძველ ქართულ ტექსტებში გვხვდება „რუსუდანთანში“. ზარნიშანი – ოქროს სხვადასხვაგვარი სახე, შემკულობა ლითონზე (რკინაზე, ფოლადზე), ოქროთი მოოჭვილობა, მოოქროვილი. მისი პარალელური ფორმაა ზარნიშინი (რუსუდანთან 1957: 731).

კისერ-დაზარნიშული (თოფი) – ნ. ყელ-ჭრელი (შანიძე 1984).

زرنشان (ზარნეშან) ოქროთი ინკრუსტირებული, რელიეფური (Рубинчик 1964).

რომლის ტარი და ქარქაში მოოქროვილია; ფოლადის ხმალი, რომელიც მოხატულია ოქროთი (Dehkhoda 1342).

დაზარნიშული ქართულში ზმნური ფორმაა, რომლის ძირი ნასესხებია – სპ. ზარნიშან//ზარნიშ მოქცეულია ქართული მიმდევრის წარმოების ყალიბში და-ულ-ი: ზარნიშან//ზარნიშ → და-ზარნიშ-ულ-ი.

დუქარდ-ი (<სპარს. დუქარდ „მაკრატელი“) იგივეა, რაც საპარსველი. მკალია ფეკათ დაიქნევს, როგორც დუქარდის წვერაო (ჭინჭარაული 2005: 329).

დუქარდი – სარისველი ZABC. მაკრატელები მაკრატელი (საბა 1993: 228).

დუქარდი გვხვდება სხვადასხვა ძველ ქართულ ტექსტში და ლექსიკონის მიხედვით განმარტებულია, როგორც საპარსველი მაკრატელი (აბულაძე... 2008: 125).

დუქარდ-ი (დუქარდისა) [სპარ. duqard „მაკრატელი“] – დიდი მაკრატელი ცხვრის საპარსად. მწყემსმა დუქარდი გაუგდო ცხვარსა (რ. ერისთ.). გაისმა დუქარდის კრაჭუნი (ვ. ბარნ.). [საფლავის ქვაზე] იყო ამოკვეთილი, თოფი, ხმალი, გვერდით დუქარდი, კომბალი (ქეგლ 1950-1964).

„მთის კილოთა ლექსიკონში“ დუქარდი განმარტებულია: ფშ., თ., მაკრატელი მოჭ (გუდამაყარსა და მთიულეთში დუქარდი ტანისამოსისთვის სახმარებელ მაკრატელს ჰქვია). თუშეთში: დუქარდი დიდი მაკრატელია, ცხვრის საპარსავი, მაკრატელი კი მომცრო მაკრატელია (თითი არ აეყრება). საკვცაყი თით-გასაყრელი პატარა მაკრატელია (შანიძე 1984).

სპარსულად د و دو//დუ „ორი“ და کار ქარდ „დიდი დანა“, აქედან ნაწარმოებია კომპოზიტი کار (დუქარდ) – ცხვრების გასაკრეჭი დიდი მაკრატელი (Рубинчик 1964). მაკრატელი, იგივე ماین (Moin 1375). მაკრატელი; ხელსაწყო, რომელიც გამოიყენება ტანსაცმლის საჭრელად და არაბულად მას حليم-ს უწოდებენ (Dehkhoda 1342).

დუქარდი ხევსურულში, ისევე როგორც სალიტერატურო ქართულ ენაში, შემოსულია სპარსული ენიდან სემანტიკისა და ბგერითი შედგენილობის სრული დაცვით: სპ. დო(უ)ქარდ -> ქართ. დუქარდი.

ზერდაგ-ი (სპარს.: ზარდაგი „მუქი ყვითელი“) კარგი ცხენის ეპითეტად ამბობენ. შინ წახოლთ, კანო სტუმარნო, გაიპარებით დილითა, თან გაიყოლებთ ზერდაგსა, ნაკვებს ქერით და თივითა (ხევს. პოეზ. 488). საფერჯედ ზერდაგ შახვაზმა, ზედ ქორი შაჯდა მჭრიანი (ხევს. პოეზ. 177,3) (ჭინჭარაული 2005: 373).

„ლექსიკონი ქართულის“ მიხედვით, ზერდაგი (ყულა ZAaBCDE.) ყვითელ-შავი ZA. მოყვითლო ფერი B. მოყვითელფერო C. განუმარტავია DE (საბა 1991: 280).

„ქართლის ცხოვრებაში“ მოყვანილია ზარდაგი „მოყვითალოს“ მნიშვნელობით (აბულაძე... 2008: 140).

ზარდაგ-ი (ზერდაგისა) [სპარ. ზარდაგი „მუქი ყვითელი“] – ჩალის-ფერი, მოყვითალო ცხენი. შატილს მინდიაც მოვიდა ზერდაგით

რვალიანითა, წელზე ნარტყამის ფრანგულით, მკლავითა ფარიანითა (ვაჟა) (ქეგლ 1950-64).

Буланый буланая, буланое ჩალისფერი ცხენი, ზერდაგი. =Б. конь ზერდაგი. Саврасый саврасая саврасое ჩალისფერი: =с-ая лошадь ჩალისფერი ცხენი, ზერდაგი. Соловый, соловая, соловое ზერდაგი, ჩალისფერი, თაფლა (ცხენი) (ჩუბინაშვილი 1971-73).

ზერდაგი - ცხენი ◊ ჩალისფერი (ნეიმანი 1978: 559).

მეგრულ-ქართული ლექსიკონის მიხედვით, ზერდაგი ჩალისფერი ცხენია (ქაჯაია 2001-2002).

ზერდაგი (იმერ.) – ერთობ დიდი ტანის ბედაური ცხენი (დლონტი 1974).

ზარდაგი – კარგი ცხენი (შანიძე 1984).

زرز // زر (ზარდ) ყვითელი; زارز ზარდა(ე) თაფლისფერი ცხენი (Рубинчик 1964).

(ზარდა(ე)) [=ზარდაქ=ზართაქ (საშ. სპ.)] 1. ყვითელი, თაფლისფერი ცხენი (Moin 1375).

(ზარდა) = ზარდაქ/ზართაქ ყვითელი ცხენი (Dehkhoda 1342).

ზერდაგი ქართულში შემოსული უნდა იყოს საშუალო სპარსულიდან: საშ. სპ. ზარდაქ/ზერდაქ → ქართ. ზარდაგი/ზერდაგი.

თამამად (არაბ. თამამ „დასრულებული“) – მთლიანად, სულ. თამამად დაილია, გათავდა (ჭინჭარაული 2005: 397).

თამამი – ჟამთაგან შემოღებულ(ი)ა და ცუდი, ქართულად კადნიერი ეწოდების: თამამი თურქთა ენითა სრულსა ჰქვიან ZA. ასეთივე განმარტებაა B რედაქციაშიც: ესე საერო სიტყვა არს, ხოლო წერილთა მიერ კადნიერად ითქმის, თამამ თურქთა ენითა სრულს ჰქვიან (საბა 1991: 298).

სოფიო იმედაძეს თამამი ლექსიკური ერთეული განხილული აქვს სადოქტორო დისერტაციაში: თამამი კლასიკური ეპოქის ტექსტებში არ დასტურდება, უფრო მოგვიანო ხანას განეკუთვნება. არაბულში تامم (tamām) მთლიანი, სრულყოფილი, სავსე მნიშვნელობითაა წარმოდგენილი, დროთა ვითარებაში აღნიშნულმა სიტყვამ ტრანსფორმაცია განიცადა და ქართულში საპირისპირო მნიშვნელობით გავრცელდა: თამამი (არაბ. თამამ „დასრულებული“) 1. ლაღი, გამბედავი. 2. ასეთი ადამიანის შესაფერი, გაბედული, კადნიერი, მოურიდებელი. 3. კარგად განვითარებული, ტანად სრული – ცხოველი, მცენარე (ქეგლ 1950-1964).

თამამი მომდინარეობს არაბული ٲ/tamma გემინირებული ზმნიდან: იყო სრული, მთლიანი, დასრულებული. მ. ანდრონიკაშვილი აღნიშნულ ლექსემას სპარსული გზით შემოსულ არაბულ ერთეულად მიიჩნევს (იმედაძე 2014).

თამამი სპარსულ ენაში, არაბულის მსგავსად, ნიშნავს მთლიანს, სრულს, ვრცელს (Рубинчик 1964).

თამამ [არაბ.] – 1. სრული, მზა, დასრულებული; 2. ჭეშმარიტი, უნაკლო; 3. გადახდილი, ჩაბარებული; 4. მწიფე, მოხარშული, მზა (Moin 1375).

თამამ – დასრულებული, საკმარისი, სრული, უნაკლო (Dehkhoda 1342).

ხევსურულში დაფიქსირებული **თამამად** ზმნიზედის ფორმაა, რომელშიც არაბული თამამ (სრული) ძირი მოქცეულია ქართული ზმნიზედის წარმოების ყალიბში: -ად (არ.თამამ -> ქართ. თამამად).

მათარა (არაბ. თურქ. matara) – „ნატის სასმისი(ა)“ (საბა); მსხვილფეხა პირუტყვის ფეხზე, ჩლიქს ზემოთ გახდილი ტყავის სასმისი (შდრ. საბა, ნ. ჩუბინ., ფშ., ო. ქაჯ., ბ. წერეთ., გურ., პ.ხუბ.: მათარა) (ჭინჭარაული 2005: 528).

მათარა (მათარისა) – 1. პატარა სამგზავრო წყლის ჭურჭელი, რომელსაც ჩვეულებრივ იკიდებენ ქამარზე; ძველად კეთდებოდა ტყავისა, ახლა ლითონის ან მინისაა და მოთავსებულია ტყავის ან ქსოვილის ბუდეში.

2. კუთხ. (ქართლ.) ხის ქერქის ჭურჭელი მარცვლეულის ან ხილეულის ჩასაყრელად, ბოყვი (ქეგლ 1950-1964).

„ქართული მატერიალური კულტურის ეთნოგრაფიული ლექსიკონის“ პატარა სამგზავრო წყლის ჭურჭელი, რომელსაც ჩვეულებრივ იკიდებენ ქამარზე. ნ. ჩუბინაშვილის განმარტებით, მათარა ნატისაგან შეკერილი სამგზავრო სასმისია, ხოლო თუმები მათარას წყლის სასმელ კოჩხოს უწოდებენ (არჩვაძე ... 2013).

მათარა (მოხ., ზ. იმერ., გურ.) (არაბ.-თურქ. matara) – ტყავის (აგრეთვე ხისა) ჭურჭელი სასმელის წყლისათვის (ღლონტი 1974).

მათარა (ზ.იმერ.) – სასმისი ტყავისა, აგრეთვე ხისა (ბერიძე 1938).

„მთის კილოთა ლექსიკონში“ მათარა განმარტებულია: 1) მთ., მოჭ., ფშ., ჯ., თ. თხუისის ტყავისაგან გაკეთებული წყლის ჭურჭელი. ჯევში მემისას აკეთებენ. „მათარაიმც გამიწადა მზეინარის ბარკლისაო“ (ფშ.), (2) მოჭ. საწყაო სპილენძისა (ასე ფუთ-ნახევარი). წმ. სამების კულუხს იმითი კრეფდნენ მთელ ჯევში (შანიძე 1984).

შუა საუკუნეების მხატვრული ნაწარმოებებიდან მათარა გვხვდება „რუსუდანიანში“, როგორც ტყავისაგან შეკერილი გასაკეცი სასმისი, სამგზავროდ წასადები (რუსუდანიანი 1957: 740).

مطهره არაბული ტაჰარა ძირისგან, რაც არაბულად განსაწმენდელ წყალს ნიშნავს (მუნჯიდი 2000).

ماترا (მათარა(ე)) ტყავის კოლბა წყლისთვის (რუბინჩიკი 1964).

ماترا (მათარა(ე)) (არაბ. مطهره-დან) ჭურჭელი, რომელსაც ტყავისგან კერავენ (მოინი 1375).

مطهره (მატჰარა) (არაბ.) – ჭურჭელი, რომელშიც წყალს ასხამენ, ნამაზის წინ ხელ-პირის გასაბანად; დოჰი, რომელშიც წყალს ასხამენ და სამოგზაუროდ დააქვთ. ხალხი მას مآثر-ს უწოდებს (Dehkhoda 1342).

არაბული დინტალი ყრუ ط (ტა) ქართულში რიგ შემთხვევებში გადმოდის როგორც კბილისმიერი ფშვინვიერი თ (შდრ.: فطار ყატარ -> ქართ. ყათარი). კონკრეტულ შემთხვევაში, ვფიქრობთ, სიტყვის შემოსვლის სპარსული გზა უნდა ვივარაუდოთ (ტ -> თ; ჰ-ს დაკარგვა უკვე სპარსულში ფიქსირდება): არაბ. მატჰარა -> სპ. მათარა(ე) -> ქართ. მათარა.

ურუმ-ი – 1. (არაბ. ურუმ „რომაელი“) ურჯულო. ქალაქ მიგვასხმენ ურუმნი, ჯევსურთ იქ მოდის ჯარიო (ხევს. პოეზ. 48,29); ურუმებს მაუჭერიათ საქალაქონი გზანია (ხევს. პოეზ. 48, ბ,9; „ძმაი ურუმებმ მამიკლეს, შინ მიოლ სირცხვილიანი“ (ხევს. პოეზ. 169,3). 2. ურჯულოთა (არაქრისტიანთა) ქვეყანა. (ზურაბო) შენამც ჯევსურებ დაგხანჯვრე(ნ), ცოლიმც ურუმში წაგივა (ხევს. პოეზ. 19,გ,3); შაგვიკრნეს ურუმთ შვილებმა საქალაქონი გზანიო (შდრ. ვ. ბერ.: ურუმი). საურუმო (ჭინჭარაული 2005: 863).

ურუმ-ი (ურუმისა) [თურქ. რუმ, დიალ. ურუმ] – 1. ძვ. იგივეა, რაც ბერძენი. 2. ძვ. იგივეა, რაც ოსმალთა (ამ უკანასკნელთა რომის მიწა-წყალზე დამკვიდრების შემდეგ). დიალ, სწვევია ჩვენ მხარეს ძველს დროში ურუმთ ლაშქარი, აუმტუტებავ ქვეყანა, – ციხე-კოშკები რაც არი (ვაჟა). 3. კუთხ. (იმერ.) „უპურმარილო, უხასიათო კაცი“ (ქეგლ 1950-1964).

არაბული და სპარსული ლექსიკონების მიხედვით, ურუმი განმარტებულია, როგორც რომაელი, მართმადიდებელი ქრისტიანი, რაც მუსლიმისთვის „ურჯულოს“ ნიშნავს:

ارومي (ო(უ)რუმი) ბიზანტიასთან (مروا) დაკავშირებული, ბიზანტიელი (Moin 1375; Al-Munjid 2000).

ارومي (ო(უ)რუმი) – ბიზანტიელი, რომაელი (მაკედონიელი) (Dehkhoda 1342).

ჯაათ-ი (არაბ. جيات) – ჯიბრი, ჯინი. შდრ. ა. შან. ი. ქემიკ.: ჯაათი, ა. მარტ. გ. იმნ. ჯაათის გახდენა, აგრეთვე საჯაათო, ჯაათობა (ჭინჭარაული 2005: 1163).

ჯაათ-ი (ჯაათისა) [არაბ. جيات „მიზეზი“, „საბაბი“] – ჯიბრი, ჯინი; წინააღმდეგობა. ადათი კანონებს ჯაათს უწევდა (ქეგლ 1950-1964).

თ., ჯ., ფშ. ჯაბრი. ჯამათი კაცი. მთ. მოჯაბრე, გაუგონარი (შანიძე 1984).

جيات ჯაჰათ – 1. მიმართულება, მხარე; 2. მიზეზი, საფუძველი; 3. -თვის, გამო (Рубинчик 1964).

[=არაბ. جيات] 1. მხარე; 2. ოთხი ძირითადი მიმართულებიდან ერთ-ერთი; 3. მიზეზით, საბაბით (Moin 1375).

جيات (ჯაჰათ) [არაბ.] – მხარე, მიმართულება (Dehkhoda 1342).

სავარაუდოა ამ ლექსიკური ერთეულის სპარსული გზით შემოსვლა (ჰა • თანხმობანი შუა პოზიციაში სუსტდება ან სრულად იკარგება, მაგ.: სპ. ჩაჰარჩობ -> ჩარჩობ -> ქართ. ჩარჩო), ფონეტიკური ტრანსფორმაცია ასეთია: არაბ. جيات -> სპ. ჯაჰათ -> ქართ. ჯაათი.

დასკვნა

განხილული სალექსიკონო მასალის კვლევაზე დაყრდნობით შეგვიძლია, დავასკვნათ, რომ ხევსურულ დიალექტში დამკვიდრებული არაბულ-სპარსული ლექსიკა უმეტეს შემთხვევაში უცვლელად ან მცირე ფონეტიკური და სემანტიკური ცვლილებითაა შემოსული და ძირითადად წარმოდგენილია სახელების სახით, თუმცა გვხვდება მცირე რაოდენობის ზმნები და ნაზმნარი სახელებიც, რომელთა ძირები არაბულ-სპარსული სიტყვებია და ქართული ზმნის წარმოების ყალიბშია მოქცეული.

გამოყენებული ლიტერატურა და წყაროები

აბულაძე... 1957 – რუსუდანია. ილ. აბულაძისა და ივ. გიგინეიშვილის რედაქციით. გამომც. „საბჭოთა მწერალი“. თბილისი, 1957.

აბულაძე... 2008 – ძველი ქართული ენის შერთებული ლექსიკონი. შედგენილია ილ. აბულაძის, აკ. შანიძის, ივ. იმნაიშვილის, ს. ყაუხჩიშვილის, კ. კეკელიძის, ზ. სარჯველაძის და სხვა ავტორთა ლექსიკური წყაროების მიხედვით. საქართველოს საპატრიარქოს გამომცემლობა. თბილისი, 2008.

- არჩვამე... 2013** – ქართული მატერიალური კულტურის ეთნოგრაფიული ლექსიკონი. ავტორ-შემდგენლები: გვ. არჩვამე, მ. ზოკუჩავა, თ. გელაძე და სხვ. ნაწილი I (ა-მ). თბილისი, 2013.
- ბართაია 2014** – ნ. ბართაია, ქართულ-ირანული ლიტერატურულ-ენობრივი ურთიერთობანი. გამომც. „უნივერსალი“. თბილისი, 2014.
- ბერიძე 1938** – ქართველურ ენათა ლექსიკა. ვ. ბერიძის რედაქციით: თბილისი, სსრკ მეც. აკად. საქ. ფილიალი, 1938.
- ელერდაშვილი 2002** – უნივერსალური ენციკლოპედიური ლექსიკონი, 3 ტომად. შეადგინა ალექსანდრე ელერდაშვილმა. გამომც. „ფანტაზია“, თბილისი, 2006.
- იადიგარ-დაუდი 1938** – იადიგარ-დაუდი. ლადო კოტეტიშვილის წინასიტყვაობითა და გამოკვლევით. „საქ. ბიომედიკამი“. თბილისი, 1938.
- იმედაძე 2014** – ს. იმედაძე, არაბული წარმოშობის ლექსიკა სულხან-საბა ორბელიანის „ლექსიკონ ქართულში. სადოქტორო დისერტაცია. ქუთაისი, 2014.
- ნეიმანი 1978** – ალ. ნეიმანი, ქართულ სინონიმთა ლექსიკონი. გამომც. „განათლება“. თბილისი, 1978.
- ორბელიანი 1991-1993** – ს.-ს. ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული. გამომც. „მერანი“. თბილისი, 1991-1993.
- ქაჯაია 2001-2002** – ო. ქაჯაია, მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, 3 ტომად. თბილისი, 2001-2002.
- ქეგლ 1950-1964** – ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი. რვატომეული. საქ. სსრ. მეც. აკად. გამოცემა. თბილისი, 1950-64.
- ღლონტი 1974** – ალ. ღლონტი, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა. ორ ნაწილად. გამომც. „განათლება“. თბილისი, 1974.
- შანიძე 1984** – ა. შანიძე, მთის კილოთა ლექსიკონი. თხზულებანი, ტ. 1. თბილისი, 1984.
- ჩუბინაშვილი 1971-73** – ნ. ჩუბინაშვილი, რუსულ-ქართული ლექსიკონი, ალ. ღლონტის რედაქციითა და წინასიტყვაობით, ტ. I-II. გამომც. „საბჭოთა საქართველო“. თბილისი, 1971-73.
- Al-Munjid 2000** – Al-Munjid fi al-Lugha al-‘Arabiyya al-Mu‘asira [Al-Munjid in Contemporary Arabic Language]. Beirut, 2000.
- Dehkhoda 1342** – Ali Akbar Dehkhoda, Dictionary (Loghatnameh-ye Dehkhoda). University of Tehran Press. Tehran, 1342.
- Lane 1865-1893** – E.W. Lane, Arabic-English Lexicon. „Frederick Ungar Publishing Co“. New-York, 1865-1893.
- Moin 1375** – M. Moin, Persian Dictionary (Intermediate). Amir Kabir Publications. Tehran, 1375.
- Sarvat.... 1377** – M. Sarvat, R. Anzabinejad, Dictionary of Colloquial and Contemporary Vocabulary. Sokhan Publications. Tehran, 1377.
- Рубинчик 1964** – Ю. А. Рубинчик, Персидско-русский словарь. I–II. изд. „Русский Язык“, Москва, 1964.

References and Sources

Abuladze... 1957 – Rusudaniani, edited by Il. Abuladze and Iv. Gigineishvili. Publishing House „Soviet Writer“. Tbilisi, 1957.

- Abuladze... 2008** – Combined Dictionary of the Old Georgian Language, compiled on the basis of lexical sources by Il. Abuladze, A. Shanidze, Iv. Imnaishvili, S. Kaukhchishvili, K. Kekelidze, Z. Sarjveladze and other authors. Publishing House of the Patriarchate of Georgia. Tbilisi, 2008.
- Al-Munjid 2000** – Al-Munjid fi al-Lugha al-‘Arabiyya al-Mu‘asira [Al-Munjid in Contemporary Arabic Language]. Beirut, 2000.
- Archvadze... 2013** – Ethnographic Dictionary of Georgian Material Culture, compiled by Gv. Archvadze, M. Bokuchava, T. Geladze et al., Part I (A–M). Tbilisi, 2013.
- Bartaia 2014** – N. Bartaia, Georgian-Iranian Literary and Linguistic Relations. Publishing House „Universal“, Tbilisi, 2014.
- Beridze 1938** – Lexicon of the Kartvelian Languages. Editor V. Beridze. Georgian Branch of the Academy of Sciences of the USSR. Tbilisi, 1938.
- Chubinashvili 1971-1973** – N. Chubinasvili, Russian-Georgian Dictionary, edited and with a preface by Al. Ghlonti, Vols. I–II. Publishing House „Soviet Georgia“, Tbilisi, 1971-1973.
- Dehkhoda 1342** – Ali Akbar Dehkhoda, Dictionary (Loghatnameh-ye Dehkhoda). University of Tehran Press. Tehran, 1342.
- EDG 1950–1964** – Explanatory Dictionary of the Georgian Language, Vols. 1–8. Academy of Sciences of the Georgian SSR. Tbilisi, 1950–1964.
- Elerdashvili 2006** – A. Elerdashvili, Universal Encyclopedic Dictionary (in 3 volumes). Publishing House „Fantazia“. Tbilisi, 2006.
- Ghlont 1974** – A. Glont, Dictionary of Georgian Dialectal Expressions, Parts 1–2. Publishing House „Ganatileba“. Tbilisi, 1974.
- Iadigar-Daudi 1938** – Iadigar-Daudi, With a preface and study by Lado Kotetishvili. Publishing House „Sak. Biomedgami“. Tbilisi, 1938.
- Imedadze 2014** – S. Imedadze, Arabic-Origin Vocabulary in Sulkhan-Saba Orbeliani’s „Georgian Dictionary“. Dissertation. Kutaisi, 2014.
- Kajaia 2001-2002** – O. Kajaia, Megrelian-Georgian Dictionary (in 3 volumes). Tbilisi, 2001–2002.
- Lane 1865-1893** – E. Lane, Arabic-English Lexicon. Frederick Ungar Publishing Co. New York, 1865–1893.
- Moin 1375** – M. Moin, Persian Dictionary (Intermediate). Amir Kabir Publications. Tehran, 1375.
- Neiman 1978** – A. Neiman, Dictionary of Georgian Synonyms. Publishing House „Ganatileba“. Tbilisi, 1978.
- Orbeliani 1991-1993** – Sulkhan-Saba Orbeliani, Georgian Dictionary. Publishing House „Merani“. Tbilisi, 1991-1993.
- Rubinchik 1964** – Yu. A. Rubinchik, Persian-Russian Dictionary. Volumes. I–II. Russian Language Publishing House. Moscow, 1964.
- Sarvat.. 1377** – M. Sarvat, R. Anzabinejad, Dictionary of Colloquial and Contemporary Vocabulary. Sokhan Publications. Tehran, 1377.
- Shanidze 1984** – A. Shanidze, Dictionary of Mountain Dialects, Works, Vol. 1. Tbilisi, 1984.